

واکاوی علل استناد پیامبر بر آیات فضیلت امیرالمؤمنین در خطبه غدیر

زهره رحمتی ایشکاء*

چکیده

واقعۀ غدیر خم و خطبه تاریخی پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) در آن، یکی از مهم‌ترین مقاطع تاریخ اسلام و سرنوشت‌سازترین اسناد در تبیین جایگاه امامت و ولایت در امت اسلامی است. در این پژوهش، ابتدا کلیات خطبه غدیر و محتوای اساسی آن شامل مباحث توحید، نبوت، امامت و معاد بررسی شده و جایگاه ولایت به عنوان رکن بنیادین دین معرفی می‌گردد. سپس به تحلیل آیات قرآنی که پیامبر (ص) در خطبه غدیر بر آنها استناد نمودند، پرداخته می‌شود؛ آیه ابلاغ (مائدة: ۶۷) که بر ضرورت ابلاغ ولایت حضرت علی (علیه السلام) به عنوان مأموریتی الهی تأکید دارد، آیه اکمال دین (مائدة: ۳) که ولایت را ضامن کمال دین معرفی می‌کند، آیه ولایت (مائدة: ۵۵) که به صراحت در شأن امام علی (ع) نازل شده و آیه تطهیر (احزاب: ۳۳) که عصمت و طهارت اهل بیت (ع) را اثبات می‌نماید. بررسی این آیات نشان می‌دهد که پیامبر اکرم (ص) در غدیر خم با تکیه بر وحی الهی و نص قرآنی، نه تنها به معرفی امام علی (ع) به عنوان جانشین خود پرداخت، بلکه با انتخاب آیات مذکور، پیوندی عمیق میان ولایت و کمال دین برقرار کرد. در نهایت، مقاله به دلالت‌های راهبردی این استنادها می‌پردازد که شامل تأکید بر الهی بودن امر ولایت، اتمام حجت الهی بر امت، تثبیت پایه‌های امامت در جامعه و پیشگیری از انحرافات آینده می‌باشد. این واکاوی نشان می‌دهد که خطبه غدیر و آیات مورد استناد، بنیانی مستحکم برای تداوم خط رسالت در قالب امامت فراهم آورده است.

واژگان کلیدی

آیه اکمال، آیه ابلاغ، آیه تطهیر، آیه ولایت، خطبه غدیر.

مقدمه

«واقعۀ غدیر خم» نقطه عطفی بی‌بدیل در تاریخ اسلام و سرآغاز تبیین ولایت و امامت حضرت علی (ع) است. خطبه پیامبر اعظم (ص) در این روز، نه تنها یک اعلام عمومی بلکه یک استراتژی هدایت الهی برای تداوم مسیر اسلام و تثبیت جایگاه امامت پس از ایشان بود. در این میان، انتخاب و قرائت برخی از آیات شریفه قرآن کریم که به صراحت بر فضائل و مناقب بی‌شائبه امیرالمؤمنین علی (ع) دلالت دارند در این خطبه وزین از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. این انتخاب هدفمند از سوی پیامبر اکرم (ص) حامل پیام‌های عمیق معرفتی و تشریعی بوده که نیازمند تبیین و تحلیل دقیق علمی است.

تبیین علت انتخاب برخی از این آیات نورانی که مستقیماً به فضائل حضرت علی (ع) اشاره دارند در خطبه غدیریه از چند جهت دارای اهمیت حیاتی است: اولاً؛ این پژوهش به روشن شدن ابعاد عمیق‌تر جایگاه رفیع حضرت علی (ع) در منظومه اسلام و تعیین جانشینی ایشان کمک شایانی می‌کند. ثانیاً؛ درک دقیق این انتخاب آیات توسط پیامبر اکرم (ص) پاسخ مستند به شبهات و برداشت‌های نادرست احتمالی در طول تاریخ خواهد بود و بر استحکام اعتقادات شیعه می‌افزاید. ثالثاً؛ این بررسی، گامی مهم در جهت معرفی هرچه بهتر و جامع‌تر شخصیت بی‌بدیل امیرالمؤمنین علی (ع) به نسل‌های امروز و آینده و ترویج معارف اهل بیت (ع) محسوب می‌شود. بنابراین، ضرورت ایجاب می‌کند که با دقت نظر و تحقیق علمی به این بخش از خطبه غدیریه و فضائل متبلور در آن پرداخته شود تا گامی در جهت تعمیق معرفت دینی و دفاع از حریم ولایت برداشته شود.

این مقاله که به روش توصیفی-تحلیلی و با گردآوری اطلاعات کتابخانه‌ای صورت می‌پذیرد، درصدد است تا ضمن بررسی شأن نزول و دلالت‌های تفسیری این آیات منتخب، علل و حکمت‌های انتخاب آنها را در بستر خطبه غدیریه با اتکاء به منابع معتبر روایی و تفسیری، مورد کنکاش قرار دهد. هدف از این بررسی، تبیین عمق و ژرفای انتخاب‌های نبوی است که چگونه هر آیه به مثابه یک استناد محکم و مستدل، نقش کلیدی در اثبات رسالت معرفتی جانشین بر حق خویش را ایفا می‌کند.

۱- کلیات خطبه غدیر و اهمیت آن

خطبه غدیر به عنوان یکی از جامع‌ترین و پرمغزترین خطبه‌های پیامبر اسلام (ص) در برگیرنده اصول اساسی دین و تبیین جایگاه امامت است. این خطبه نه تنها یک سند تاریخی، بلکه منشور هدایت امت اسلامی تا قیامت محسوب می‌شود. از این‌رو، بررسی کلیات آن می‌تواند مدخلی برای فهم بهتر مضامین عمیق آن باشد.

۱-۱- مختصری درباره واقعه غدیر خم و زمان و مکان آن

ده سال از هجرت پیامبر گرامی اسلام (ص) می‌گذشت که ایشان در حالی که پنج یا شش روز به رؤیت هلال ذی الحجة الحرام باقی مانده بود، قصد سفر حج نمودند. تمامی اهل بیت، مهاجرین، انصار و شمار زیادی از قبایل عرب و سایر اقشار مردم نیز با ایشان همسفر شدند تا در این فریضه الهی شرکت کنند. این تنها حج رسول خدا (ص) پس از هجرت بود که با نام‌های گوناگونی چون «حجة الوداع»، «حجة الإسلام»، «حجة البلاغ»، «حجة الکمال» و «حجة التمام» شناخته می‌شود.

در میانه حج، این سیل جمعیت بیشتر نیز شد، اهالی مکه و همچنین گروهی از یمن که در معیت امام علی بن ابی طالب (ع) و ابو موسی آمده بودند به آنان پیوستند. پس از اتمام مناسک حج، با همان جمعیت عظیم، راهی مدینه شدند. (امینی نجفی، ترجمه الغدیر، جلد ۱، ص ۳۰ و ۳۱)

در میانه راه منطقه‌ای به نام «جحفه» قرار دارد که برکه‌ای به نام «غدیر خم» در نزدیکی آن واقع است. در روز هجدهم ذی الحجة الحرام، هنگامی که به این برکه رسیدند، جبرئیل امین آیه ۶۷ سوره مبارکه مائده را از جانب پروردگار متعال بر پیامبر (ص) نازل کرد: «يَا أَيُّهَا الرَّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ...؛ ای پیامبر، آن چه از طرف پروردگارت بر تو نازل شده است را کاملاً (به مردم) برسان».

پس از نزول این آیه، ایشان فرمان یافتند که امام علی (ع) را به عنوان علم هدایت و پرچم دین برافراشته و ولایت و اطاعت ایشان را بر همگان ابلاغ کنند. از این رو حضرت (ص) پس از نماز ظهر بر روی منبری که از جهاز شتران ساخته شده بود در میان جمعیت ایستادند و با صدایی رسا، خطبه خود را که به عنوان خطبه غدیر شناخته می‌شود برای همگان ایراد فرمودند.

این خلاصه‌ای از واقعه غدیر است که امت اسلامی بر آن اتفاق نظر دارند و جز این رویدادی با نام «غدیر» در تاریخ جهان اسلام وجود ندارد به گونه‌ای که اگر سخن از «روز غدیر» به میان آید، بی‌درنگ همین روز به ذهن متبادر می‌شود و اگر از «محل غدیر» گفته شود، همان برکه مشهور «خم» در نزدیکی «جحفه» مراد است. (شفیعی شاهرودی، داستان غدیر خم، ص ۱۰ و ۱۱)

۲-۱ بیان مضامین اصلی خطبه غدیر

خطبه غدیر، آیینه‌ای روشن از توحید، نبوت، امامت و معاد است. پیامبر اکرم (ص) در این خطبه، سلسله اعتقادات دینی را در قالبی نظام‌مند بیان فرموده و نشان دادند که بدون پذیرش ولایت، این منظومه ایمانی به کمال نمی‌رسد.

۱-۲-۱ توحید

در آغاز خطبه غدیر، خداوند به عنوان یکتای بی‌همتا معرفی می‌شود؛ خدایی که آفریننده آسمان‌ها و زمین است و همه موجودات را با علم و قدرت خود در بر گرفته است. او حاکم مطلق هستی است که آغاز و بازگشت همه امور به سوی اوست. همه مخلوقات در برابر عظمت و اراده او خاضع‌اند و نظام شب و روز، خورشید و ماه و همه پدیده‌ها به فرمان او در جریان‌اند. خداوند در عین قدرت بی‌کران، مهربان و بردبار است؛ رحمت او همگان را فرا می‌گیرد و در مجازات شتاب نمی‌کند. او دانای پنهان و آشکار، عادل در تدبیر و منبع هر خیر است؛ دعاها را می‌شنود و اجابت می‌کند، روزی می‌دهد و حیات و مرگ در دست اوست. همه

بندگان در هر حال شایسته است که او را شکر گزارند، زیرا او یگانه پادشاه هستی و پروردگار جهانیان است.

(حسینیان، بر کرانه غدیر، ص ۶۴_۶۱)

۱_۲_۲_ نبوت پیامبر (ص)

پیامبر اکرم (ص) در خطبه غدیر اشاره کردند که ایشان حجت خدا بر همه مخلوقات آسمان و زمین اند و تردید در این حقیقت کفر است. هرکس در بخشی از سخنان پیامبر (ص) شک کند در حقیقت در همه آن شک کرده و سرانجام در آتش خواهد بود. کلام ایشان به فرمان پروردگار تغییرناپذیر است. تمامی پیامبران و رسولان پیشین به نبوت او بشارت داده‌اند و هر علمی که وجود دارد، خداوند متعال آن علم را به پیامبر

(ص) آموخته است. (مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، بانک غدیر، ص ۶۲۱)

۱_۲_۳_ ولایت علی بن ابی طالب (ع)

در خطبه غدیر، امامت امیرالمؤمنین علی (ع) تنها به معنای جانشینی پس از پیامبر (ص) نیست، بلکه بیانگر ولایت مطلق و جامع بر مردم است؛ همان اختیاراتی که پیامبر (ص) در هدایت و رهبری جامعه داشتند. امام در این خطبه، مرجع کامل برای پاسخگویی به نیازهای دینی، علمی و اجتماعی امت معرفی می‌شود و هدایت آنان به سوی خدا، دعوت به حق و مبارزه با باطل از شئون اصلی اوست. او وارث علم پیامبر (ص) و مفسر قرآن پس از ایشان است و مسئولیت دفاع و جنگ با دشمنان دین نیز بر عهده او گذاشته شده است. این جایگاه، تنها یک انتخاب انسانی نیست، بلکه منصوب و تأییدشده از جانب خداوند است؛ ولایتی الهی که با فرمان خدا بر پیامبر نازل و به علی (ع) سپرده شد. (همان، ص ۶۹۳ و ۶۹۴)

۱_۲_۴_ قیامت و معاد

پیامبر اکرم (ص) در خطبه غدیر سفارش کردند که همواره تقوای الهی پیشه کنید و از روز قیامت بترسید و به یاد مرگ، حساب، میزان الهی و محاسبه در پیشگاه خداوند متعال باشید. در روز قیامت، هر

گویی خداوند با هر بار تلاوت این آیات، نظر قاری را متوجه حقیقتی والاتر می‌سازد و در جان او نقشی عمیق برجای می‌گذارد؛ نقشی که او را به یاد آنچه در باب «خلافت کبری الهی» واجب‌الایمان است می‌اندازد و پیوسته او را به باور و پذیرش آن فرا می‌خواند. (امینی نجفی، الغدير في الكتاب و السنة و الأدب، ص ۴۲۳)

۳-۲-۲_ پیشگیری از انحرافات آینده

مسئله غدیر یک رخداد صرفاً تاریخی نیست، بلکه نشانه‌ای روشن از جامعیت اسلام و نگاه آینده‌نگرانه پیامبر اکرم (ص) است. پیامبری که در مدت ده سال با مجاهدت‌های عظیم خویش و یاری اصحاب با وفا، جامعه‌ای بدوی و آکنده از تعصبات جاهلی را به جامعه‌ای مترقی و اسلامی بدل ساخت، نمی‌توانست برای آینده امت بی‌برنامه باشد. اگر پس از آن همه تلاش، نقشه‌ای روشن برای ادامه راه ترسیم نمی‌کرد، رسوبات عمیق جاهلیت بار دیگر جامعه را تهدید می‌کرد و حرکت اسلام ناتمام می‌ماند.

از همین رو، در غدیر، پیامبر اکرم (ص) به فرمان الهی امیرالمؤمنین علی (ع) را به عنوان جانشین خود معرفی و امت را به پیروی از او موظف ساخت. این اقدام نه ابتکار شخصی پیامبر، بلکه «نصب الهی» و دستوری صریح از جانب پروردگار بود؛ همچون سایر هدایت‌ها و سخنان آن حضرت که همه برگرفته از وحی الهی بودند.

غدیر، در حقیقت نماد زعامت و رهبری امت اسلامی است؛ رهبری‌ای که بر پایه صفاتی چون تقوا، تدبیر، پابندی مطلق به دین، شجاعت در راه خدا، بی‌اعتنایی به غیر حق، همراه با علم، عقل، تدبیر و عزم راسخ تحقق یافت. شخصیت امیرالمؤمنین (ع) مظهر تمام این ویژگی‌ها بود و به همین دلیل، انتخاب الهی در او متجلی شد.

بنابراین، حقیقت غدیر نشان می‌دهد که رهبری اسلامی در طول تاریخ، استمرار همان اصل است که در انتخاب الهی امیرالمؤمنین (ع) تحقق یافت؛ حقیقتی ماندگار که جامعیت و آینده‌نگری اسلام را تضمین می‌کند.

کند. (خامنه‌ای، انسان ۲۵۰ ساله، ص ۵۶-۵۴)

نتیجه‌گیری

پژوهش حاضر با عنوان «واکاوی علل استناد پیامبر اکرم (ص) بر آیات فضیلت امیرالمؤمنین علی (ع) در خطبه غدیر» به بررسی یکی از مهم‌ترین رخداد‌های تاریخ اسلام پرداخت. خطبه غدیر نه تنها سندی الهی برای معرفی ولایت امیرالمؤمنین (ع) است، بلکه منشوری جامع برای تبیین جایگاه امامت در پیوند با توحید و نبوت به شمار می‌آید. اهمیت این تحقیق در آن است که نشان می‌دهد انتخاب آیات قرآن از سوی پیامبر (ص) در خطبه غدیر امری کاملاً هدفمند و راهبردی بوده است؛ به گونه‌ای که پیامبر با بهره‌گیری از این آیات، امامت علی (ع) را به عنوان جزء جدایی‌ناپذیر و مکمل دین اسلام معرفی کردند.

این پژوهش بر این مبنا شکل گرفت که پیامبر اکرم (ص) در غدیر با استناد به برخی آیات کلیدی، ولایت امیرالمؤمنین (ع) را به عنوان امری الهی و رکن اصلی دین تثبیت کرده‌اند. تحلیل آیات نشان داد که: آیه ابلاغ (مائدة: ۶۷) بر مأموریت الهی پیامبر در معرفی علی (ع) دلالت دارد و نشان می‌دهد ولایت، نه انتخاب شخصی، بلکه فرمان مستقیم خداوند است؛ آیه ولایت (مائدة: ۵۵) جایگاه ویژه امام علی (ع) را به عنوان ولی مؤمنان در کنار خدا و رسول آشکار می‌سازد؛ آیه اکمال دین (مائدة: ۳) روشن می‌کند که بدون ولایت، دین ناقص باقی می‌ماند و با اعلام ولایت علی (ع) نعمت الهی به کمال رسید؛ و آیه تطهیر (احزاب: ۳۳) نیز عصمت و طهارت اهل بیت (ع) را - به‌ویژه در حق امام علی (ع) - ثابت کرده و شایستگی او را برای رهبری جامعه اسلامی تبیین می‌نماید.

نتایج تحقیق آشکار ساخت که پیامبر اکرم (ص) در غدیر، از طریق تلاوت این آیات، هم حجت را بر امت تمام کردند و هم مسیر آینده اسلام را از انحراف مصون داشتند. در عین حال باید اذعان داشت که گستردگی منابع تفسیری و تنوع دیدگاه‌ها، ضرورت پژوهش‌های تکمیلی، به‌ویژه در مقایسه میان تفاسیر شیعه و اهل سنت را دوجندان می‌کند. همچنین پیشنهاد می‌شود در پژوهش‌های آینده به تأثیر این آیات و خطبه غدیر بر شکل‌گیری گفتمان سیاسی و اجتماعی مسلمانان در سده‌های نخستین پرداخته شود. در یک جمع‌بندی نهایی، می‌توان گفت استناد پیامبر اکرم (ص) به آیات فضیلت امیرالمؤمنین (ع) در خطبه غدیر، دلالتی روشن دارد: ولایت علی (ع) نه یک موضوع فرعی و جنبی، بلکه جوهره کمال دین و ضامن استمرار مسیر هدایت الهی پس از پیامبر (ص) است.

منابع و مأخذ

- _ قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.
- _ ابن بابویه قمی، محمد بن علی، **أمالی الصدوق**، بیروت، مؤسسه الأعلمی للمطبوعات، ۱۴۳۰ هـ_ق.
- _ ابن طریق، یحیی بن الحسن، **خصائص الوحی المبین**، محقق: مالک محمودی، قم، دار القرآن الکریم، چاپ اول، ۱۴۱۷ هـ_ق.
- _ اسحاقی، سید حسین، **غدیر؛ اکمال دین**، قم، دفتر عقل، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ_ش.
- _ الشیخ المفید، محمد بن محمد، **مسار الشيعة في مختصر تواریخ الشریعة**، محقق: مهدی نجف، قم، المؤتمر العالمی لالفیه الشیخ المفید، ۱۳۷۲ هـ_ش.
- _ امین، مهدی، **معارف قرآن در المیزان**، جلد ۵، تهران، سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۰ هـ_ش.
- _ امینی گلستانی، محمد، **ولایت شرط قبولی اعمال**، جلد ۲، قم، سپهر آذین، ۱۳۹۵ هـ_ش.
- _ امینی نجفی، عبدالحسین، **الغدیر فی الکتاب و السنة و الأدب**، جلد ۱، قم، مرکز الغدیر للدرسات الإسلامية، ۱۳۷۴ هـ_ش.
- _ _____، **ترجمه الغدیر**، مترجم: محمدباقر بهبودی، جلد ۱، تهران، بنیاد بعثت، ۱۳۰۸ هـ_ش.
- _ بشوی، محمد یعقوب، **حقوق اهل بیت (ع) در تفاسیر اهل سنت**، قم، مرکز بین المللی ترجمه و نشر المصطفی (ص)، ۱۳۹۰ هـ_ش.
- _ حبری، حسین، **تفسیر الحبری**، مصحح: محمد رضا حسینی، بیروت، مؤسسه آل بیت (ع)، ۱۳۶۶ هـ_ش.
- _ حسینیان، میرسعید، **بر کرانه غدیر**، تهران، مسجد الغدیر، ۱۳۶۶ هـ_ش.

_ خامنه‌ای، سید علی، انسان ۲۵۰ ساله، تهران، موسسه فرهنگی ایمان جهادی، چاپ شصت و ششم، ۱۳۹۶ هـ_ش.

_ _____، مجموعه ۴۲ جلدی جزوات پیشخوان؛ امامت و ولایت، جلد ۲۱، بی جا،

پایگاه اطلاع رسانی IR.KHAMENEI. بی تا.

_ رضوانی، علی اصغر، امام شناسی در قرآن و پاسخ به شبهات، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ دوم، ۱۳۸۵ هـ_ش.

_ _____، آیات غدیر، تالیف علی اصغر رضوانی، قم، مسجد مقدس جمکران، چاپ دوم، ۱۳۸۹ هـ_ش.

_ سلیمانی بزچلوئی، نادر، میقات حج، تهران، نادر سلیمانی بزچلوئی، ۱۳۸۰ هـ_ش.

_ شفیعی، محمدحسن، داستان غدیر خم: برگرفته از کتاب الغدیر اثر علامه امینی، قم، مؤسسه میراث نبوت، چاپ دوم، ۱۳۸۹ هـ_ش.

_ صلواتی، مرتضی، آنگاه شیعه شدم، محقق: خلیل بخشی زاده، قم، آشیانه مهر، ۱۳۹۰ هـ_ش.

_ طباطبائی، سید محمدحسین، المیزان فی تفسیر القرآن، جلد ۲، قم، بنیاد علمی و فکری علامه

طباطبائی، ۱۳۶۳ هـ_ش.

_ فرحزاد، حبیب الله، غدیر؛ برترین پیام آسمانی، تدوین و ویرایش اکبری اسدی، قم، طوبای محبت، چاپ اول، ۱۴۰۰ هـ_ش.

_ قرائتی، محسن، قرآن و غدیر، تهران، مؤسسه فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۹۱ هـ_ش.

_ قمی، عباس، فیض العلام فی عمل الشهور و وقایع الایام، قم، صبح پیروزی، ۱۳۸۵ هـ_ش.

_ _____، فیض الغدیر یا خلاصة عبقات الانوار میر حامد حسین (پیرامون حدیث غدیر)، قم،

مؤسسه در راه حق، ۱۳۶۵ هـ_ش.

__ کلینی، محمد یعقوب، اصول الکافی، مصحح: محمد جعفر شمس الدین، بیروت، دارالتعارف

للمطبوعات، ۱۳۶۹ هـ_ش.

__ ، ترجمه اصول کافی، مترجم: صادق حسن زاده، جلد ۱، تهران، قائم آل محمد،

چاپ دوم، ۱۳۸۵ هـ_ش.

__ گنجی، حسین، امام شناسی، قم، مجمع جهانی شیعه شناسی، چاپ اول، ۱۳۸۶ هـ_ش.

__ لطفی افین، زهرا؛ شفیعی دارابی، سید حسین، «بررسی تطبیقی شأن نزول آیه تبلیغ در منابع

تفسیری شیعه و اهل سنت»، نشریه مطالعات تفسیری آلاء الرحمن، ۱۴۰۲ هـ_ش. شماره ۵.

__ مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان، بانک غدیر، اصفهان، مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه اصفهان،

۱۳۹۲ هـ_ش.

__ مؤسسه فرهنگی هنری جام طهور، دایرة المعارف طهور: اصول عقاید، اصفهان، مرکز تحقیقات

رایانه‌ای قائمیه اصفهان، ۱۳۹۵ هـ_ش.

__ هاشمی شهیدی، اسدالله، امامت و خلافت از دیدگاه مکتب امامیه و مکتب خلفا، جلد ۱، قم،

اکرام، چاپ اول، ۱۳۹۱ هـ_ش.

__ یدالله پور، بهروز، مثنوی بلند عشق: پژوهشی در صدور و محتوای زیارت جامعه کبیره، قم، دفتر

نشر معارف، چاپ اول، ۱۳۸۸ هـ_ش.